

Р.Р. Оспанова¹

¹ *т.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің доценті*

ҚАЗАН ТӨҢКЕРІСІНЕ ДЕЙІНГІ ЗАЙСАН ҚАЛАСЫ МЕН АТТАС УЕЗДІҢ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ БАРЫСЫ

Аңдатпа

Мақалада қазан төңкерісіне дейінгі Зайсан қаласы мен аттас уездің басқару жүйесінің барысы талданады. XIX ғасырдың екінші жартысында қорғаныс пункті ретінде бой көтерген Зайсан қаласы мен аталған аймақтағы басқару жүйесі алғашында ерекше бекіністі құрай отырып, бекіністік арнайы басшы-лық мекемесі басқарды. Кейіннен аймақ территориясы кеңейіп, халық саны өскеннен кейін басқарудың бұрынғыдай түрі қанағаттандырмай, уақытша ереже негізінде уездік басқару жүйесіне 1875 ж. өтті. Зайсан бекінісі қалалық статусын 1871 жылы алып әкімшілік басқару мекемесі ретіндегі өз жұмысын атқарып отырды. Кейіннен уездік басқармаға өткеннен кейін уездік басшылық өзінің қарамағындағы болыстарға жалпы аймаққа басшылығын жүргізіп, патшалық Ресей саясатын орындаушы аппарат ретіндегі рөлін атқарды. Қалада бұл әкімшілік басқару орындарымен қатар полицейлік басқару бөлімшелері ашылып, қоғамдық тәртіп сақтау құқтарын қадағалап отырған.

Тірек сөздер: Зайсан, бекініс, уездік бекініс, әкімшілік басқару, қала

Оспанова Р.Р.¹

¹*к.и.н., доцент КазНПУ имени Абая*

СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОРОДА ЗАЙСАНА И ОДНОИМЕННОГО УЕЗДА ДО ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Аннотация

В статье анализируется ход системы управления города Зайсан и одноименного уезда до октябрьской революции. Во второй половине XIX века в городе Зайсан, построенном как оборонительный пункт, и в данном регионе система управления возглавляла крепостное специальное руководство, создавая вначале особую крепость. После расширения территории региона и увеличения численности населения, по-прежнему, система управления перешла в 1875 г. к уездной системе управления, не удовлетворяющей по-прежнему типу правления. В 1871 году зайсанская крепость приобрела статус города, занимала свою работу как учреждение административного управления. После переезда в уездное управление уездное руководство вел общее руководство подчиненными ему волостями и выступало в качестве аппарата, выполняющего царскую российскую политику. В городе, наряду с этими административными управлениями, открыты подразделения полицейского управления, контролируют права на охрану общественного порядка.

Ключевые слова: Зайсан, крепость, уездная крепость, административное управление, город

Ospanova R.R.¹

¹ *candidate of historical sciences, associate professor of KazNPU named after Abay*

MANAGEMENT SYSTEMS OF THE CITY OF ZAYSAN AND THE DISTRICT OF THE SAME NAME UNTIL THE OCTOBER REVOLUTION

Abstract

The article analyzes the progress of the management system of the city of Zaysan and the county of the same name until the October Revolution. In the second half of the 19th century, in the city of Zaysan, which was built as a defensive point, and in this region, the control system led the serf special leadership, creating at first a special fortress. After expanding the territory of the region and increasing the population, as before, the management system moved in 1875 to a county-level management system, which still did not satisfy the type of government. In 1871, the Zaisan fortress acquired the status of a city, and occupied its work as an administrative administration institution. After moving to the county government, the county government led the general administration of the volosts subordinate to him and acted as the apparatus fulfilling tsarist Russian politics. In the city, along with these administrative departments, units of the police department are opened, they control the right to maintain public order.

Keywords: Zaysan, fortress, county fortress, administrative management, city

Ресей мемлекетінің қазақ халқын саяси билігінен біржола айырып, өзінің толық отарына айналдыруға белсене кіріскен кезі XIX ғасырдың 60 жылдары болатын. Ғасырлар бойы Орта Азияны жаулап алуға ұмтылып келген Ресейлік патша үкіметі әуелі осы бағыттағы тек экономикалық ғана емес, стратегиялық тұрғысынан да сенімді плацдарм болып табылатын, Қазақстанды Империяның толық қанды отарына айландыру қажет болды. Оған тек қазақ даласындағы әкімшілік басқаруды өзгерту арқылы ғана қол жеткізу мүмкін еді. XIX ғасырдың 60-жылдарының ортасында Ресей Орта Азияны түгелге жуық, ал Қазақстанды толығымен өз иелігіне айналдырды. Енді Қазақстан үшін де империяның басқа ұлт аймақтарындағы сияқты басқару жүйесін қабылдау негізге алынды.

Патшалық Ресей XIX ғасырдың 60- жылдардың ортасында Қазақстан жерлеріне де өз үстемдігін орнатты. Осы кезеңнен бастап, патша үкіметі қазақ жері мен қоғамын толығымен, түпкілікті отарға айналдыру үшін Қазақстанда орталықтандырылған мемлекеттік басқару аппаратын құруға кірісті. Ресейдің бұл мақсаты 1867-1868 жылдардағы қазақ даласын басқаруға қатысты жүзеге асырыла бастаған әкімшілік реформаларда көрніс тапты.

Осы әкімшілік-басқару реформаларымен байланысты құжаттарға сүйенсек, оларда қазақ даласына жаңа әкімшілік жүйесін қалыптастыру қажеттігі былайша түсіндірілді: “Орынбор және Сібір ведомства-ларындағы қазақ даласы екі түрлі жүйе бойынша басқарылуда. Бір халықты басқарудағы мұндай екі жақтылық жартылай жабайы халық арасында азаматтықты дамыту үшін сәтті жағдайлар туғызбайды және үкіметтің мүддесіне сай келмейді” [1].

Ал шындығына келгенде, жаңа әкімшілік реформаларды жасаудың негізгі және басты міндеттерінің астары тереңде жатты. Ашып айтсақ, патша үкіметінің жаңа басқару жүйесін енгізудегі басты мақсаты - Ресей империясының құрамындағы Қазақстанның құқықтық жағдайын өзгерту, яғни оны түпкілікті отарға айналдыру. Патшалық қазақ даласындағы басқаруды қатал орталықтандыру арқылы қазақ халқының патша әкімшілігіне толық бұлтарыссыз бағынуын біржолата тәуелді кіріптар болуын қамтамасыз етпек болды.

Қазақ даласындағы басқару жүйесін бір қалыпқа келтіру мәселесі бұрыннан көтерілген өзекті мәселелердің бірі еді. Әр-түрлі саяси жағдайлардың арқасында 60 жылдардың ортасында Далалық облыс-тардың мақсаттарын біріктіру қажеттілігі туындады. Бұндай біріктірудің негізі 21 қазанда 1868 жылы шыққан “Уақытша Ереже” негізінде жүзеге асты. 1867-1868 жылдардағы реформа бойынша қазақ даласы губернаторлықтарға бөлінді. Ал облыстар жаңа әкімшілік ереженің негізінде уездерге бөлінді [2].

Уақытша басқару жүйесі жағдайында сұлтандық билік және округтік приказдар жойылды. Жоғарыда айтқанымыздай округтардың орнына уездер құрылды.

Көшпелі қазақ даласындағы тұрғындар бұрынғысынша болыстарға, болыстар ауылдарға бөлінді. Бірақ бұл ереженің 39 бабында ауылдарда 100 үйден – 200 үйге дейін, ал болыстарда 1000 үйден 2000 үйге дейін жеткізу жоспарланды. Бұндай болыстарға бөлу жергілікті жағдайды ескеріп жүзеге асырылды. Осы аталған кезеңде Семей облысы төрт уезге бөлінді. Олардағы басқару жүйесі Семей, Көкпекті қалалары арқылы жүзеге асты [3].

Семей құрамындағы Зайсан аймағы уездік басқару жүйесіне өтпес бұрын ерекше бекіністі құрады. XIX ғасырдың 60-жылдарында Зайсан ерекше аймақты құрап, алғашында станицалық басқару жүйесі қабылданған. Атап айтсақ басқару ісі қайта ашылған Жеменей әскери бекінісінде жүзеге асты. Зайсан бекіністік станициясы 1864 жылы Шәуешек келісімінен кейін қазақ даласының осы аймағының Ресей тарапына толықтай өткен жерлерінің негізінде жүзеге асып бой көтерді [4].

1868 жылғы 25 қазанда Уақытша ереже негізінде қазақ даласының жазғы жайылымдық аймақтарын уездер мен болыстар арқылы бөлді. Алайда бұл бас кезінде сөз жүзінде ғана қалып қойды. Ерте көктемде қазақтар толықтай старшиналармен өз болыстарынан басқа болыстарға көршілес уездерге немесе басқа облыстарға, көрші қытай еліне көшіп қонып жүрді. Мысалы, Зайсан бекінісінің бірнеше болыстарындағы тұрғындар Қытай аймағына дейін барып күзде өз қыстауларына барып жылжып көше бастайтын.

Қазақтардың жартылай көшпелі шаруашылығы, яғни күздік және қыстық желерді әр бір ауылдың және кейбір жанұялардың жеке меншігі деп уақытша ереже енгізілгенге дейін саналып келген [5].

Алайда далалық облыстарды шекаралық межелеу мәселелерін толықтай айқындау, белгілеу осы кезең үшін өте маңызды еді.

1869 жылы 13 қыркүйектегі Батыс Сібір генерал-губернаторының жоғарғы кеңесінде бекітілгендей қайта құрылған Өскемен уезі және Зайсан аймағы жаңа жағдай бойынша бірдей еді. Екі аймақта да отырықшы казактар, қазақтар мекендері қалыптасты. Зайсан бекінісінде түгін саны басқалармен салыс-тырғанда көп болатын мысалы, 1868 ж. он екі болыста 15738 түгін болса. Өскемен уезінде 10397 (он болыста) түгін болған. Бірақ Зайсан әлі де болса уездік басқару жүйесіне толықтай өтпеген еді.

1869 жылғы 16 тамыздағы №797 Патша үкіметінің жарғысы бойынша аймақтар уездік басқаруға өтті. Ал Зайсан аймағындағы басқару жүйесі бұрынғыдай басқару мекемесі ретінде қалып қойды. Жасақ-тардың шекараны бақылауы да сол күйінде жалғаса берді. Сонымен қатар көптеген жұмыстарды атқару үшін бекіністе екі ғана адам болды. Біріншісі көмекші, екіншісі әскери сала бойынша іс қағазын жүргізуші. 1868 жылғы уақытша басқару ережесі кезеңіндегі дала облыстарын басқару барысында бекініске іс қағаздарын жүргізуші офицер қажет болды [6].

1868 жылы Ереже негізінде жобаланған бекініс штаты бекіністің тек көшпелі тұрғындарына ғана бақылау жүргізгенде жеткілікті болар еді. Алайда бүкіл дала аймақтарына дұрыс басқару жүйесін қалып-тастыра келе Зайсан аймағына бұрынғы Көкпекті қаласын және казак тұрғындарымен, әскери мемлекет-тік штаттарын қосып алғаннан кейін Зайсан бекінісі үшін басқару жүйесінің бұндай түрі жеткіліксіздеу болды.

Енді 60000-нан астам адамы бар аймақтағы басқаруды және сонымен қатар жасақтарды басқаруды және тынымсыз шекаралық аймақтағы бақылауды тек үш адамның ғана жауапкершілігіне арту мүмкін емес еді. Осыдан барып кейбір келеңсіз мәселелер туындап жатты.

Аймаққа жаңа қосылған бөлік үшін бұндай жағдайлардың туындауы сол кезеңдегі басқару жүйесіне сенімсіздік туғызды. Сондықтан тағы-да бір көмекші ретінде хатшы жіберілді. Хатшылар көмекшісі барлығы Ақмола және Семей облыстар уездерінде болғандықтан берілген. Осыған қарамастан Зайсан аймағындағы штаттардың жетіспеушілігі әліде туындап отырды.

Дала губернаторлығына Семей облысы генерал-губернаторы атынан Зайсан бекінісін қала деңгейіне көтеру және ондағы басқару жүйесін уездік басқару жүйесіне өткізу туралы мәселе қажеттілігі туындай бастағандығын хабарлап жазады. Болашақта қалаға уездік сот

мекемесі жұмыс істеуі қажет деп табылды. Сонымен қатар Зайсан тұрғындарына жеңілдіктер берілу тиіс деп ұсыныс жасалады. Канцелярияның ойынша уездік басқару мен судиядан басқа қалада келешекте уездік қазына мекемесі және сот шендері бар мекемелер қажеттілігі ашық ұсынылады.

Ақмола және Семей облыстарының құрылуына қарай осы кезеңдегі іске асып жатқан Уақытша Ережеге сай ең ақырында Семей облысының құрамына Зайсан бекінісі енді. Бұндағы әскери басқару және азаматтық басқару бекініске міндеттелген [7]. Онда осы кезеңде канцелярия болған. Штат бойынша хатшылардан басқа бекініс басқармасының көмекшісі және іс қағаздарын жүргізуші жұмыс істеген. Басқарудың мұндай құрамы сол кезеңдегі территорияның көлемі үшін айтарлықтай жеткілікті еді. Аталған уақыттағы жергілікті басшылықтың мәліметтерінде бұрынғы Батыс Сібірдің бас басқармасының және Дала губернаторлығының деректеріне қарағанда Зайсан бекінісіне қарайтын сол кезеңде тек қана жеті көшпелі болыс болған. Олардың әр үйі 4 жаннан 28000 жанға, ал әр үйге 5 жаннан санағанда – 35000 адамға тең.

Әкімшіліктің орналасу орны Жеменей өзенінің бойына белгіленген бұл жерде тұрақты бірде-бір мекен болмаған тек күзет үшін шекара маңайында екі рота, жаяу әскер ротасы қалдырылған және 200-дей казактар болған.

Шекаралық жағдайдың негізінде әкімшілік пункті болып саяси, әскери және сауда-саттық маңызына қарай Зайсан пункті таңдалынып алынды. Бұл жерге Зайсан деп аталатын әскери бекіністі қалыптастыру қолға алынды [8]. Бекініс басшылығы жергілікті дворяндарға, шенеуніктерге, саудагерлерге басшылық жасап, жұмыстарын қадағалап отырған [9]. Болыстардағы келеңсіз мәселелерді шешу үшін болыстарға барып қайту үшін қаржы тапшылығы сияқты мәселелер туындады. Зайсан уезіндегі басқару жұмыстарын жүзеге асыру қажеттілігіне алғашында 1465 сом қажет еді. Бұндай басқару жүйесін іске асыруға Семей облысының генерал-губернаторлығы Батыс Сібір генерал-губернаторына ұсыныс жасайды.

Зайсан бекінісіне уездік басқару жүйесін енгізу туралы ұсынысына Батыс Сібір генерал-губернаторы қарсылық білдірмеді. Бірақ аталған кезеңде қазақ даласында уақытша екі жылға енгізілген ереженің мерзімі 1871 жылдың 1 қаңтарында аяқталатын еді. Сондықтан Зайсан бекінісін уездік басқаруға өткізу жобасын дала губернаторының штаттары туралы жаңа ереже енгізілгеннен кейін ұсыну жобаланған. Зайсан уезі әскерилер тарапынан күзететін шекаралық аймақтан тұрды. Осының негізінде уездік басқару-ды енгізу ұсынысын жаңа ереже негізінде қарауды қажет деп білді [10].

Әскерилер қаруындағы бұл бекініске уақыт өте келе отырықшы көшпенділер қатары көбейе бастады. Осы кезеңдегі келімсектер өздерінің жылжымайтын мүліктерін қалыптастырды және сауда байланысын тек бекініс маңында ғана емес сонымен қатар шекаралық аймақтарда да жүргізе бастады. Шекаралық шептегі Қытай провинциясының сауда қатынасы мен Зайсан аймағындағы ерлер де, әйелдер де айналысты.

Егер осы соңғы цифрларды ескерер болсақ онда бекіністің халқы 1875 жылдары мынандай дәрежеге жетеді. Қазактар 104, 420 казактар 707, Зайсандағы қала халқының саны 3776-дей, Көкпектіде барлығы 112140 жан, 1868 жылмен салыстырғанда халықтың саны әр үйге бес жаннан келді. Яғни үш есеге көбей-ген. Зайсан бекінісінде орналасқан екі жаяу әскер ротасы және екі жүздей казактар қазір әскери бөлімнің мынандай құрамында екі батальон жаяу әскер артиллериясы, қазақ полкі және әскери команда болды. Әскерилерден басқа тұрғындар саны 1000 шақты адамға жетті. Олардың арасында казактар да бар. Осы-лай бекініс тұрғындары тез қарқынмен дами бастады. Ал 1881 жылы Семей губерниясының есептік жина-ғында Зайсан бекінісінде алғашында ерлер мен әйелдерді қосқанда 3766 адам тұрған. Олардың арасында әскерилер саны 2427 адам [11].

Казактар 703, жатақтар 159 және 150-ге жуық шаруалар. Бекініс аймағында уездік Көкпекті қаласын қоспағанда халық саны 3247 жан. Көкпекті қаласы 1868 жылғы уақытша ереженің негізінде Зайсан құра-мына енеді. Аталған кезеңде Зайсан аймағында екі станица, екі поселок және 14 қазақ болыстары орна-ласқан. Олардың түтін саны 20884-ке жеткен Есеп

көрсеткіштеріне қарағанда олардағы жан саны 71683 жеткен. Әр үй басына 3-4 жаннан келеді. Бұндай цифрлар болыстардан алынған деректердің негізіне сүйенген.

Бұл шынайы көрсеткіштен біршама төмен екені белгілі. Яғни шамамен алынған көрсеткіш. Ал жақынырақ белгіленген халық санағының негізгі көрсеткішінде әр үй басы 5 жанды құраған. Сонымен қатар бекініс тұрғындарының санына еңбеген келімсектер және бұнда көшпенділер ретінде қоныстанып орналасып алғандар қоныс тепкен. Олар бекініс тұрғындарының есебіне енбейді, қала тұрғындарының құқын да иеленбейтін бірақ паспортпен тұрып жатқандар да осы аймақты мекендеп, өмір сүрген. Жоғары-да келтіргеніміздей бекініс тұрғындарының саны көбейгендігінен және сауда-саттық саласының кең етек ала бастауы негізінде тұрғындардың тұтыну тауарларына деген сұранысы жоғарлады. Басқару мекеме-лерінде жаңа қажеттіліктер және жаңа талаптар туындады. Бұл мәселелерді осы кезеңдегі басқару орын-дары қанағаттандырарлықтай орындай алмады.

Осы айтылған жағдайлар қолға алынса Зайсан бекінісінде сауда және өнеркәсіп саласының болашақ-та даму барысының теңелуі айқын. Өйткені бекініс халқының саны 112000 жаннан асты, ал Өскемен уезінің 1881 жылғы губернаторға берген есебінде халқының саны 76000 ға жеткен яғни Павлодар уезінің халық саны 115000-ға жеткен, алайда бұл екі уезде уездік басқару мекемелері құрылған және арнайы қалалық полициялық басқарма сонымен қатар қалалық қоғамдық басқарма болған.

Келешектегі бекініс аймағында басқару мекемелеріне деген қажеттілік әскерилерге, әкімшілік сала-сына және сот саласына басқару мекемелері қажет болды.

Осы қалыптасқан жағдайларда бұндай басшылық қажеттілігіне әрекет жасау міндетті болды.

Жоғарыда келтірілген сандық деректерге қарағанда Зайсан бекінісінің жағдайын жақсарту және Зайсанда басқару жүйесін қалыпқа келтіру қажеттілігі туындағанын байқаймыз.

Жоғарыдағы салыстырма аталған қажеттіліктерге деген сұраныстың дәлірек болуы үшін салыстыр-малы түрде келтірілген.

Зайсан бекінісіне берілген жергілікті басқару мекемесі осы кезеңде өмір сүріп жатқан 1868 жылғы Далалық облыстарды уақытша басқару ережелерінің 16 параграфында көрсетілген, “Зайсан аймағы ерекше бекіністі құрады” Зайсан аймағы уезд болып құрылар алдында 1871 жылы уезді құру жобасының ережесінде көрсетілген.

1871 жылы Семей облысының құрамындағы Зайсан аймағын жаппай негізге байланысты 5-ші уез етіп құру, Зайсан бекінісін қала деңгейіне көтеру туралы мәселелерді Семей облыстық губернаторы жер-гілікті жердің қажеттілігіне байланысты көтере бастайды. Осы жылдың өзінде Батыс Сібір генерал-губернаторының бұйрығымен қайта жоспарланған Зайсан қаласының жобасы үшін жер бөлу бұйыры-лады. Сонымен қалаға арналған жерді бөлу іске асырылды. Семей облысының шекаралық іс және жер жөніндегі жұмыстарын іске асырушы және казак әскерилері партиясының жер өлшеушісі Савицкий негізінде қалаға арналған жердің жерін қайта бөлу ісі жүзеге асырылды. Қалаға арнап 3861 ондық 856 қарыс қолайлы жер және 620 ондық 1172 квадрат қарыс қолайсыз жер бөлінді [12].

Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы ережедегі бұл жылғы жоғарыдағы ұсыныстар осы күйінде қалып қоймай, осы жылы Ішкі істер министрлігіне өзгерістер енгізе отырып қайта ұсынылды.

Жобаланған қаланы жетілдіруге жұмсалатын қаржы жағына келер болсақ алғашында бөлінген 1500 сом қаржы жеке тұлғалар тарапынан жұмсалып кетті. Кейіннен бұл мәселе бойынша тергеу ісі жүріп ол қаржыны өсімімен алғанда 1633 сомды құрады және жыл сайынғы салықтан түсетін қаржыдан халық тұтынысынан асып қалған 946 сомды және тұрғындар өндіретін өнім үшін жиналатын салықтан және қала салуға байланысты алынатын салықтардан қала негізін салудың қаржысын құрады.

Қала аймағына енетін жайылымдық жерлерді арендаға беру. Пайдалануға берілген қаланың мұндай қолайлы жерлерінен алынған қаржыларды және жалпыға ортақ сауда жаймаларын салуға төленетін қаржыларды қала игілігіне жұмсап және сауда

саласындағыларға жылына қала капиталынан 1200 сомға дейін несие беру алға қойылды. Жоғарыдағы келтірілген себептердің негізінде қала үшін мынандай қажеттіліктерді орындау қажет болды:

Біріншіден әскери басқаруды осы кезеңдегі Зайсан бекінісінен, яғни қарапайым тұрғындар тұратын жерлерден алысырақ орналастыру.

Екіншіден бекіністің территориялық аймағында Семей облысының құрамында Зайсан уезін құру. Басқару уездердегі сияқты азаматтық басқару мекемелерінің барлық түрін ашу немесе олар үшін уездік басқару соты және сот тергеушісі органдарын ашып, осы штаттарға қатысты жұмыс жасату мәселелерін жүзеге асыру өзекті, шешімін табуды қажет ететін мәселелер бола бастады.

Үшіншіден Зайсан уезінде сот және сот тергеушісі штатын бере отырып уездік қала Көкпектіні Зайсан аймағының қарамағына енгізу. Бұл бұрын Өскемен сот тергеушісінің қарамағында болған. Алайда Көкпекті территориялық жағынан қарағанда Зайсан бекінісінің территориялық аймағында жатыр. Зайсанда күрделі шешімін таппаған әлемге қатысты істердің болмауынан және жаңа қалыптасқан қала болғандықтан, Зайсанда әлемдік істер жөніндегі судьяны уақытша қажетсіз деп тауып, сот тергеушісінің жұмысын уездер арасында жүргізуге бағыттау қарастырылды.

Төртіншіден Зайсанда және Зайсан бекінісінде сол кезеңдегі территориялық жағдайларға байланысты және сауда-саттыққа қатысты қажеттіліктер бекініс қаржысымен қамтамасыз етілуі тиіс еді. Жоғарыда аталған штаттарға қатысты Зайсанда қазыналық жинақтаушы қор ашу алға қойылды.

Бесіншіден Зайсан бекінісін қала деңгейіне көтеру негізіне байланысты тамыздағы Лепсі қаласына арналған жағдайға байланысты онда 1870 жылы қалаға байланысты жағдайларды іске асыру уездік басшыларына берілді. Облыстың рұқсатымен қала қажеттілігіне байланысты белгіленген салықтарды анықтау қарастырылды. Қала үшін 1871 жылы жер өлшеушісі Савицкий халық санының жағдайына байланысты 3861 ондық 3856 квадрат қарыс қолайлы жерді және 620 ондық 1172 қарыс қолайсыз жерді беруді іске асыруды қолға алды [13].

Зайсан бекінісін қалалық бекініске айналдыру және Зайсан уезін құру, уездік полициялық басқарманы енгізу мәселесіне байланысты Зайсан құрамындағы Көкпектіге де полиция мекемесін құру туралы ұсыныстар қойылды [14]. Ал Зайсан аймағы уездік құрылым алдында бұрын ерекше бекіністі құрады. 1868 жылы 14 мамырдағы Патша бұйрығымен бекітілген ережелер бойынша бекініс шекаралары былай белгіленді. Шығыстан Оңтүстікке қарайғы мемлекеттік шекаралық шекара Қытаймен шектесті және батыста шекара – Көкпектіден Тарбағатайға дейін, Тамырсық өзенінен Шарғы өзенінің төменгі ағысы арқылы Зайсан өзеніне дейін және Ертіс өзенінің ағысымен Нарын өзенінің сағасына дейін жетті. Шәуе-шек келісімімен белгіленген Қытаймен шекаралық межелеуден кейін Зайсан бекінісі екіге бөлініп кетті, Зайсан және Қара Ертіс өзендері арқылы бөлінді. Бекіністің осы екі бөлігінің арасында қарым-қатынас тек қана Қытай территориясы және Алтай аймақтары арқылы ғана жүзеге асты, немесе айналма жолмен Көкпекті қаласы арқылы қарым-қатынас жасап отырған. Осы екі жағдайда да қатнас жасау біршама қолайсыз жағдайда болды. Уездік құрамына қазақтар мекендері Биск және Бұхтұрманың біріктірілуі қазақтар мен Зайсан бекінісінің тұрғындары арасында үнемі тартыстар тудырып отырды. Сондай-ақ уездік орталығының қалыптасуы да шешілмеген мәселенің бірі болды. Осы жағдайларға байланысты Батыс Сібір басқармасы 1869 жылы бекіністің территориясын қайта бөлуді ұсынды. Аралық шекараны Шығыс-тан Батысқа қарай бұра отырып, территорияның Солтүстік бөлігінен жаңа уездік құрды. Оның басқару жүйесі Өскемен қаласына қарады. Ал Зайсан бекінісін Оңтүстік бөлік құрады. Көкпекті қаласы Зайсан бекінісіне қарасты болды және уездік қалаға айналды.

Зайсан бекінісі шекаралық шеп ретінде, әскерилер тарапынан қорғауды қажет ететін қала ретінде және сауда-саттыққа қолайлы болуына байланысты келіп қоныстанушылар саны өсе бастады, сонымен қатар бекініс аймағы 1881 жылы Санкт-Петербург келісімі негізінде қосып алынған жерлер арқылы кеңейе бастады. Тіпті 1868 жылғы Уақытша ережені құрастыру

кезінде жергілікті басқару жүйесін кеңейту қажеттілігі және бекіністе уезд құру алға қойылып, кейіннен жүзеге асырылды [15].

Зайсанда уездік басқару жүйесі 1875жылы жүзеге асырылды. Зайсан уезі Семей облысының Оңтүстік Шығыс бөлігін алып жатты. Солтүстікте ол Өскемен уезімен шектеседі, шығысы және Оңтүстік Шығысы Қытай империясымен шекаралас жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттері:

1. ҚРОММ. 4 қ., 1 т., 490-іс (68).
 2. Сулейменов Б. *Аграрный вопрос в Казахстане последней трети XIX в. и в начале XX века. (1867-1907 гг.). – Алма-Ата: Изд-во АН. КазССР, 1963. – 402 с. (40).*
 3. ҚРОММ. 15 қ., 1 т., 246-іс (11-13).
 4. *Памятная книжка Семипалатинской области за 1897 ж. – Семипалатинск, 1898. – 170 с. (170).*
 5. *Толыбеков С. Кочевое общество казахов в XVII-нач. XX века (Политико-экономический анализ). – Алма-Ата: Наука, 1971. – 634 с. (221).*
 6. ООММ. 3 қ., 6 т., 1014-іс (1-2).
 7. ООММ. 3 қ., 6 т., 1014-іс (14-16).
 8. ҚРОММ. 64 қ., 1 т., 116-іс (1-3).
 9. ҚРОММ. 386 қ., 1 т., 91-іс (3).
 10. ООММ. 3 қ., т. 6, 1014-іс (2-6).
 11. ООММ. 3 қ., 6 т., 1014-іс (12-15).
 12. ООММ. 3 қ., 6 т., 1014-іс (8-10).
 13. *Щербина Ф.А. Материалы по киргизскому землепользованию собраны разработаны экспедиции по исследованию степных областей. т. 12. – Семипалатинск, 1909. – т.8. – 362 с. (7).*
- ООММ. 3 қ., 6 т., 1014-іс (13).
ҚРОММ. 342 қ., 1 т., 406-іс (1).

References:

1. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan. Article 4, Article 1, case 490 (68).
 2. Suleimenov B. agrarian issue in Kazakhstan last third XIX century and at the beginning of XX century. (1867-1907 GG.). - Alma-Ata: izd-Vo an. Kazssr, 1963 -- 402 P. (40).
 3. Kromm. 15, item 1, case 246 (11-13).
 4. Memory Book of the Semipalatinsk region for 1897 – Semipalatinsk, 1898. – 170 P. (170).
 5. Tolybekov S. Nomadic society of Kazakhs in XVII-beginning. XX (political and economic analysis). - Alma-Ata: Nauka publ., 1971. – 634 P. (221).
 6. Ohm. 3, Vol. 6, case 1014 (1-2).
 7. Ohm. 3, Vol. 6, case 1014 (14-16).
 8. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.. 64, Item 1, Case 116 (1-3).
 9. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.. 386, t. 1, case 91 (3).
 10. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.. 3, Vol. 6, case 1014 (2-6).
 11. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.. 3, Vol. 6, case 1014 (12-15).
 12. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.. 3, Vol. 6, case 1014 (8-10).
 13. Shcherbina F. A. materials on the Kyrgyz land were collected and developed by the expedition to study steppe areas. Vol. 12. - Semipalatinsk, 1909. - Vol. 8. - 362 P. (7).
- Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.. 3, Vol. 6, case 1014 (13).
" Central State Archive of the Republic of Kazakhstan. " 342, Item 1, case 406 (1).